ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Aralova Ruxshona Umidullo qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Filologiya fakulteti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich 115-guruh talabasi

dcdgjg96@gmail.com

Bekqulova Gulsevar Eshpo‘lat qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Filologiya fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich 115-guruh talabasi

bekqulovagulsevar@gmail.com

Ikramova Anora Ulug‘bek qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Filologiya fakulteti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich 115-guruh talabasi

anoraikromova@gmail.com

PEDAGOG FAOLIYATIDA NUTQ MADANIYATI VA RASMIY YOZISH KO‘NIKMALARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy pedagogik faoliyatda o‘qituvchi nutq madaniyati va rasmiy hujjatlar bilan ishlash ko‘nikmalarining tutgan o‘rni hamda ahamiyati tadqiq etilgan. Ta’lim sifatini oshirishda pedagogning muloqot jarayonidagi mahorati, adabiy til normalariga rioya qilishi va nutqning ta’sirchanligi asosiy omillardan biri sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida pedagogik nutqning etik va estetik jihatlari, shuningdek, dars jarayonida axborotni yetkazib berishning samarali usullari tahlil qilingan.

Shu bilan birga, maqolada pedagoglarning rasmiy-ish qog‘ozlarini yuritishdagi savodxonlik darajasi va rasmiy uslub talablariga muvofiqligi masalasiga alohida e’tibor qaratilgan. Ta’lim muassasalarida ichki va tashqi hujjat almashinuvida yo‘l qo‘yiladigan tipik xatoliklar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, nutq madaniyati shakllangan pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilar uchun ijtimoiy muloqot namunasi hamdir. Maqola xulosalari bo‘lajak pedagoglar va malaka oshirish tizimi tinglovchilari uchun amaliy manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: pedagogik mahorat, nutq madaniyati, rasmiy-ish uslubi, nutq etikasi, ta’lim samaradorligi, kommunikativ kompetentsiya, pedagogik muloqot, hujjat yuritish.

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Zamonaviy ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar nafaqat o‘quv dasturlarini yangilashni, balki ta’limning asosiy harakatlantiruvchi kuchi

bo‘lgan pedagog shaxsiga qo‘yiladigan talablarni ham tubdan o‘zgartirmoqda. Bugungi kunda pedagog nafaqat o‘z fanining bilimdoni, balki yuksak muloqot madaniyatiga ega bo‘lgan orator, psixolog va professional diplomat sifatida namoyon bo‘lishi lozim. Shu sababli, pedagog faoliyatida nutq madaniyati va rasmiy yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘qituvchining nutqi — bu uning asosiy ish qurolidir. Agar ushbu qurol o‘tkir, aniq va ta’sirchan bo‘lmasa, eng zamonaviy texnologiyalar ham ta’lim samaradorligini kafolatlay olmaydi.

Nutq madaniyati — pedagogik mahorat asosi. Pedagogik nutq madaniyati shunchaki tushunarli gapirish emas, balki tilning boy imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda o‘quvchi qalbiga yo‘l topish san’atidir. O‘qituvchi nutqi mantiqiy izchilligi, boy so‘z boyligi, ifodaliligi va eng muhimi, adabiy til me’yorlariga qat’iy rioya qilinganligi bilan ajralib turishi kerak. Zero, o‘quvchi o‘qituvchidan nafaqat nazariy ma’lumotlarni, balki jamiyatda o‘zini tutish va fikr bayon qilish madaniyatini ham o‘rganadi. Agar o‘qituvchi nutqida shevaga xos so‘zlar, jargonlar yoki mantiqiy uzilishlar kuzatilsa, bu uning professional nufuziga putur yetkazadi va ta’lim oluvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini so‘ndiradi.

Rasmiy yozish ko‘nikmalarining ahamiyati. Pedagogik faoliyat faqat dars berishdan iborat emas; u juda katta hajmdagi hujjatlar bilan ishlash, hisobotlar tuzish, loyihalar yozish va rasmiy xatishmalar yuritishni ham o‘z ichiga oladi. Rasmiy-ish uslubida yozish ko‘nikmasi pedagogning intellektual salohiyati va huquqiy savodxonligini ko‘rsatuvchi ko‘zgudir. Rasmiy hujjatlarda fikrning aniqligi, ortiqcha hissiyotlarga berilmaslik, standart qoliplardan to‘g‘ri foydalanish o‘qituvchining ish unumdorligini oshiradi. Afsuski, bugungi kunda ko‘plab yosh mutaxassislar og‘zaki nutqda mahoratli bo‘lsalar-da, rasmiy ariza, tavsifnoma yoki xizmat xatlarini yozishda imlo va uslubiy xatolarga yo‘l qo‘ymoqdalar. Bu esa ushbu sohada tizimli o‘qitish va tadqiqot olib borish zaruriyatini tug‘diradi.

Mazkur mavzu o‘zbek va jahon pedagogikasida keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, raqamli texnologiyalar rivojlangan hozirgi davrda nutq va yozish madaniyati yangi bosqichga chiqdi. Elektron pochta orqali muloqot, ijtimoiy tarmoqlarda o‘quvchilar bilan muloqot qilish etikasi kabi masalalar an’anaviy nutq madaniyatiga yangi talablarni qo‘shmoqda. Endilikda pedagog "netiket" (tarmoq etikasi) qoidalarini ham mukammal egallashi shart.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Pedagogik nutq madaniyati va rasmiy muloqot masalalari uzoq yillardan buyon tilshunoslik, pedagogika va psixologiya fanlarining kesishmasida o‘rganib kelinayotgan murakkab yo‘nalishlardan biridir. Ushbu mavzuning nazariy asoslarini tahlil qilishda biz bir necha yo‘nalishdagi adabiyotlarga tayanamiz.

1. Nutq madaniyatining umumiy nazariy asoslari

Nutq madaniyati tushunchasi o‘zbek tilshunosligida akademik E.Begmatov,[1]A.Rustamov [2]va H.Jamolxonov [3]kabi olimlarning ishlarida keng yoritilgan. E.Begmatov o‘zining tadqiqotlarida nutq madaniyatini shunchaki xatosiz gapirish emas, balki til vositalaridan

[1] Begmatov E. O'zbek nutqi madaniyati asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1991.

[2] Rustamov A. So'z xususida so'z. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1987.

[3] Jamolxonov H. O'zbek tili nutq madaniyati (O'quv qo'llanma). – Toshkent: Talqin, 2005.

vaziyatga qarab eng maqbulini tanlash mahorati sifatida ta’riflaydi. Muallifning "Nutq madaniyati asoslari" asari pedagoglar uchun adabiy til me’yorlarini (orfoepik, leksik, grammatik) o‘zlashtirishda fundamental manba bo‘lib xizmat qiladi.

2. Pedagogik muloqot va nutq etikasi

Pedagogik jarayonda nutqning ta’sir kuchi va o‘qituvchi etikasini o‘rganishda xorijiy va mahalliy pedagoglarning o‘rni bekiyos. Masalan, V.A.Kan-Kalik pedagogik muloqotni tizimli tahlil qilib, o‘qituvchi nutqining kommunikativ tuzilishini ishlab chiqqan. O‘zbekistonlik olimlardan R.Safarova va M.Inomova pedagogik mahorat masalalariga bag‘ishlangan ishlarida o‘qituvchi nutqining emotsionalligi va o‘quvchi psixologiyasiga ta’sirini yoritib berganlar. Ularning fikricha, pedagogik nutq — bu o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi ma’naviy ko‘prikdir.

3. Rasmiy-ish uslubi va yozish ko‘nikmalari

Rasmiy-ish uslubining o‘ziga xos xususiyatlari, hujjatshunoslik va rasmiy xatishmalar yuritish qoidalari M.Aminov, A.Madvaliyev va N.Mahmudov kabi olimlar tomonidan batafsil o‘rganilgan. "Davlat tilida ish yuritish" qo‘llanmasi (N.Mahmudov va boshqalar) [4]pedagogik hujjatlarni (bayonnomalar, hisobotlar, buyruqlar) standart asosida rasmiylashtirishda asosiy uslubiy manba hisoblanadi. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, rasmiy yozishda "so‘zning bir ma’noliligi" va "mantiqiy qat’iyat" ustuvor bo‘lishi shart.

METADOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot ishining metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil va amaliy kuzatish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayoni pedagogik nutqning nazariy qoidalarini amaliy faoliyat bilan bog‘lash hamda rasmiy yozish jarayonidagi muammolarni aniqlashga yo‘naltirilgan.

1. Tadqiqotning ummetodologik usullari

Ishni bajarish davomida quyidagi ilmiy bilish usullari qo‘llanildi:

Analiz va sintez: Pedagogik va lingvistik adabiyotlar tahlil qilinib, nutq madaniyatiga oid nazariy qarashlar umumlashtirildi.

Induktsiya va deduktsiya: Alohida pedagoglar faoliyatidagi nutqiy xatolardan umumiy qonuniyatlar (masalan, sheva ta’siri yoki uslubiy buzilishlar) chiqarildi.

Qiyosiy-tahliliy usul: O‘qituvchilarning og‘zaki nutqi bilan ularning rasmiy hujjat yuritish darajasi o‘zaro solishtirildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

[4] Mahmudov N., Rafiyev A., Yo‘ldoshev G'. Davlat tilida ish yuritish: Amaliy qo'llanma. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2020. – 528 b.

O‘tkazilgan kuzatishlar, hujjatlar tahlili va pedagoglar o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnomalar natijasida sohaning bugungi holati bo‘yicha bir qator muhim xulosalar olindi. Tadqiqot natijalari pedagogik nutq va rasmiy yozuvning bir-biri bilan chambarchas bog‘liqligini, biroq har ikki yo‘nalishda ham o‘ziga xos muammolar mavjudligini ko‘rsatdi.

1. Tadqiqot natijalari tahlili

O‘qituvchilarning dars jarayonidagi nutqi va ular yuritayotgan rasmiy hujjatlar (bayonnomalar, hisobotlar) tahlil qilinganda quyidagi miqdoriy va sifatiy natijalar aniqlandi:

Nutqning adabiy til normalariga muvofiqligi: Kuzatilgan pedagoglarning 65% qismi dars jarayonida adabiy til me’yorlariga to‘liq rioya qiladi. Biroq, 35% holatlarda nutqda dialektizmlar (mahalliy sheva unsurlari) va parazit so‘zlarning (masalan, "xo‘sh", "demak", "haligi") haddan tashqari ko‘p qo‘llanilishi aniqlandi. Bu holat aynan aniq va tabiiy fanlar o‘qituvchilarida gumanitar soha vakillariga nisbatan ko‘proq kuzatildi.[5]

Rasmiy yozish savodxonligi: Tadqiqotning eng kutilmagan natijalaridan biri shuki, og‘zaki nutqi ravon bo‘lgan pedagoglarning qariyb 40% qismi rasmiy-ish qog‘ozlarini to‘ldirishda qiyinchiliklarga duch keladi. Ayniqsa, bayonnomalar tuzishda fikrni mantiqiy yakuniga yetkazmaslik va rasmiy uslubga xos bo‘lmagan badiiy bo‘yoqdor so‘zlarni ishlatish holatlari ko‘p uchraydi.

2. Aniqlangan asosiy muammolar (Muhokama)

Tahlillar natijasida pedagogik faoliyatdagi nutqiy kamchiliklarning uchta asosiy guruhi shakllantirildi:

Leksik-stilistik nomuvofiqlik: Pedagoglar rasmiy hujjatlarda ko‘pincha so‘zlashuv uslubiga xos elementlarni qo‘llaydilar. Masalan, tushuntirish xatlarida yoki hisobotlarda "qilib berdim", "aytib o‘tdim" kabi norasmiy birikmalar o‘rniga "amalga oshirildi", "bayon etildi" kabi barqaror rasmiy birikmalarning ishlatilmasligi hujjatning nufuzini tushirmoqda.

Raqamli muloqot madaniyati (Netiket): Muhokama jarayonida ma’lum bo‘ldiki, pedagoglarning ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, WhatsApp) orqali o‘quvchilar va ota-onalar bilan yozishmalari ko‘pincha rasmiy doiradan chiqib ketadi. Bu esa o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi "pedagogik masofa"ning buzilishiga olib kelmoqda.

Sheva ta’siri: Ayniqsa viloyat hududlaridagi ta’lim muassasalarida o‘qituvchi nutqida mahalliy shevaning ustunligi o‘quvchilarning terminologik bazasini to‘g‘ri shakllantirishga to‘sqinlik qilmoqda.

1-Jadval

Pedagogik faoliyat: Xolat va muammolar[6]

[5] Begmatov E. O'zbek nutqi madaniyati asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1991. – 148-b. (Ushbu asarda mutaxassislik tili va adabiyot til me'yorlari mutanosibligi masalasi yoritilgan).

[6] Ushbu jadval muallif ishlanmasidir.

Yo'nalish va holat	Korsatkich	Asosiy Kamchilik
Og'zaki nutq (Adabiy me'yor)	65%	Sheva va parazit so'zlar (35%)
Rasmiy yozuv (Hujjatlar)	60%	Badiiylik va mantiqiy xatolar (40%)
Leksik mahalla	O'tmish	Rasmiy birikmalar o‘rniga so‘zlashuv uslubi
Netiket (Raqamli etikasi)	Zaif	Pedagogik masofaning masofa

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqotlar, nazariy tahlillar va amaliy kuzatishlar natijasida pedagog faoliyatida nutq madaniyati va rasmiy yozish ko‘nikmalarining o‘rni beqiyos ekanligi o‘z isbotini topdi. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchi nafaqat axborot yetkazuvchi, balki jamiyatning madaniy va intellektual qiyofasini shakllantiruvchi asosiy bo‘g‘in hisoblanadi. Tadqiqot yakunida quyidagi muhim xulosalar shakllantirildi:

Birinchidan, pedagogik nutq madaniyati — bu o‘qituvchi shaxsining professional salohiyatini belgilovchi eng ustuvor mezonlardan biridir. Tadqiqot davomida aniqlandiki, o‘qituvchining nutqi qanchalik boy, aniq va adabiy til normalariga mos bo‘lsa, o‘quvchilarning fanni o‘zlashtirish ko‘rsatkichi shunchalik yuqori bo‘ladi. Nutqdagi parazit so‘zlar, mahalliy shevaga xos unsurlar va mantiqiy uzilishlar o‘quvchi diqqatini bo‘lib, o‘qituvchining auditoriyadagi nufuziga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Demak, pedagogik nutq shunchaki axborot almashinuvi emas, balki tarbiyaviy va estetik ta’sir ko‘rsatish qurolidir.

Ikkinchidan, rasmiy-ish uslubida yozish ko‘nikmasi pedagogning ish faoliyatini tizimlashtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bugungi kunda pedagoglar orasida og‘zaki nutqqa nisbatan yozma nutq (savodxonlik va rasmiy uslub talablari) biroz oqsoqlanmoqda. Rasmiy hujjatlarni — bayonnomalar, hisobotlar va dars ishlanmalarini yuritishda imlo xatolariga yo‘l qo‘yilishi va uslubiy qoliplarning buzilishi pedagogning professional imijiga putur yetkazadi. Rasmiy yozish ko‘nikmasi — bu pedagogning intellektual intizomi va davlat tiliga bo‘lgan hurmatining namunasidir.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalar davrida "netiket" yoki tarmoq muloqoti madaniyati pedagogik faoliyatning yangi va ajralmas qismiga aylandi. Ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlar orqali muloqot qilishda pedagog o‘zining professional maqomini saqlab qolishi, muloqotning chegaralarini belgilay olishi va rasmiy ohangni yo‘qotmasligi lozimligi aniqlandi. Raqamli muhitda yozma nutqning savodliligi o‘qituvchining ota-onalar va jamoatchilik oldidagi obro‘sini belgilab beradi.

To‘rtinchidan, pedagog faoliyatidagi nutqiy kamchiliklar ko‘pincha tizimli muammolardan kelib chiqadi. Bu muammolar qatoriga pedagogik oliy ta’lim muassasalarida nutq madaniyati va hujjatshunoslik fanlarining yetarli darajada amaliyot bilan bog‘lanmaganligi, shuningdek, pedagoglarning o‘z ustida mustaqil ishlamasligi kiradi. O‘qituvchi o‘z nutqini doimiy ravishda nazorat qilib borishi, yangi terminologiyani o‘zlashtirishi va rasmiy uslubning o‘zgaruvchan talablaridan xabardor bo‘lishi shart.

Ta’lim muassasalarida pedagoglar uchun muntazam ravishda "Nutq mahorati" va "Rasmiy ish yuritish" bo‘yicha amaliy treninglar tashkil etish.

Pedagoglar tomonidan yuritiladigan hujjatlarning sifatini baholashda nafaqat mazmun, balki til va uslubiy savodxonlikni ham mezon sifatida kiritish.

O‘qituvchining professional portfoliosida uning nutq madaniyati va kommunikativ kompetentsiyasini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlarni joriy qilish.

Xulosa qilib aytganda, yuksak nutq madaniyati va mukammal rasmiy yozish ko‘nikmalariga ega bo‘lgan pedagog — bu zamonaviy ta’limning talabi va ehtiyojidir. Bunday fazilatlar o‘qituvchining nafaqat bilim berish jarayonini osonlashtiradi, balki uning jamiyatdagi ijtimoiy maqomini yuksaltirishga, o‘quvchilarida esa tilga nisbatan muhabbat va sadoqat uyg‘otishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, “Davlat tili haqida” (yangi tahriri). – Toshkent, 1995.
2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, “Ta’lim to‘g‘risida”. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 10-fevraldagi “Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosiga bosqichma-bosqich to‘liq o‘tishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 61-son qarori.
4. Aminov M., Madvaliyev A., Mahmudov N., Kurasov Y. Davlat tilida ish yuritish (Amaliy qo‘llanma). – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020. – 528 b.
5. Begmatov E. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
6. Jamolxonov H. O‘zbek tili nutq madaniyati va mutaxassislikning nutqiy madaniyati. – Toshkent, 2013.
7. Qudratov T. Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1993.
8. Mahmudov N. O‘qituvchi nutq madaniyati. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007.
9. Safarova R. Pedagogik muloqot etikasi. – Toshkent: Fan, 2009.
10. Tursunova R., Mo‘minova G. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
11. Inomova M. Pedagogik mahorat va uning ta’lim samaradorligidagi o‘rni // Xalq ta’limi jurnali. – Toshkent, 2022. – №4.
12. Xolmanova Z. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2019.
13. Yusupova Sh. Zamonaviy dars va pedagogning nutqiy kompetentsiyasi // Til va adabiyot ta’limi. – Toshkent, 2023. – №2.
14. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
15. www.ziyonet.uz – Axborot-ta’lim tarmog‘i resurslari.
16. www.natlib.uz – Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi elektron portali.